

Türkiye'de Tefsir Usûlü/Ulûmu'l-Kur'an Tartışmaları –Bir Literatür İncelemesi–

Ali BULUT

Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Giriş

Son dönemde tefsir alanında, bu alanla ilgili kavram ve tanımlamalara ilişkin çeşitli çalışmalar ortaya konulmaktadır. Bu bağlamda gerek kavramlara ilişkin olsun gerekse tefsirde hangi metodun/metotların takip edilmesi gerektiği gibi konularda olsun birtakım bilimsel tartışmalar yapılmaktadır. Bu, bazen ilgili eserlerde kısmen konuya değinilmesi şeklinde gerçekleşmekte, bazen de bildiri, makale tez ve kitap yazımı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yapılan çalışmalarda, genelde Tefsir Usûlü ile Ulûmu'l-Kur'an kavramları tartışılmakta; bu kavramların tanımları verilmekte, bunların bir mi ayrı mı olduğu inceleme konusu yapılmaktadır. Yine tefsirden anlaşılan şeyin ne olduğu, tefsirde usûlün var olup olmadığı, tefsirin genel yöntemlerinin tespit edilmesi gibi meseleler gündeme getirilmektedir.

İşte bu açıklamalar muvacehesinde tebliğin konusu, şimdiye kadar gerçekleşen ‘Tefsir Usûlü’ ve ‘Ulûmu’l-Kur’ân’ kavramlarının tartışmalarına ilişkin bir literatür incelemesi/denemesi yapmaktır. Tebliğin amacı, konuyla ilgili özellikle Türkiye’de yapılan çalışmaları ve bu kapsamda söylenen sözleri ve dile getirilen düşünceleri mümkün olduğunca bir araya getiren derli-toplu bir çalışmayı araştırmacıların istifadesine sunmaktır.

Biz bu tebliğimizde, genelde İslâm Dünyasında olduğu gibi, Türkiye’deki “Tefsir Usûlü” ve “Ulûmu’l-Kur’ân” kavramlarını merkeze alan yaklaşımları dikkate alan bir sınıflama yaptık. Bu çerçevede önce “Tefsir Usûlü” ve “Ulûmu’l-Kur’ân” kavramlarına ilişkin kaynakları sıraladık. Bu arada yeri geldikçe ülkemiz dışındaki konu kapsamına giren telifleri de zikrettik. Ardından elde edebildiğimiz her iki kavramı merkeze alan çalışmalara değinerek; konuyla ilgili kavramsal tartışmaların yapıldığı çalışmalara yer verdik.

I- Tefsir Usûlü Literatürü

A- Tefsir Usûlü İsimli Klasik Kaynaklar

Bilindiği gibi, Tefsir Usûlü kavramının kullanılması oldukça geç sayılabilecek döneme aittir ve klasik tefsir kaynakları arasında Tefsir Usûlü adını taşıyan eserler telif edilmiştir. Araştırdığımız kadarıyla Tefsir Usûlü isimli başlıca kaynaklar şunlardır:

- İbn Teymiyye (v. 728/1327), *Mukaddime fî Usûli’t-Tefsîr*: İbn Teymiyye’nin eserinin, “Tefsir Usûlü” ismini taşıyan en eski eser olduğu ifade edilmektedir.¹

- İbrâhim Bergamâvî (v. 1014/1605), *Tefsir Usûlü Risâlesi*.²

- Şah Veliyyullah Dihlevî (v. 1176/1764), *el-Fevzu’l-Kebîr fî Usûli’t-Tefsîr*: Bu eser, “Tefsir Usûlü” denilince bugün akla ilk gelenlerdendir. Baskısı yapılan (Dâru’l-Beşâri’l-İslâmiyye, Beyrut 1408/1987) bu eser, Mehmet Sofuoğlu tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir (İstanbul 1980).

- Seyyid Ahmed Han (v. 1316/1898), *Tefsîru’l-Kur’an maa Usûli’t-Tefsîr*: Hindistan’daki en önemli isimlerden birisi olan Seyyid Ahmed Han’ın bu eseri, aslında bir tefsirdir. Tefsirin baskısı yapılmıştır (Dost Associates, Lahor 1994).

B- Tefsir Usûlü Başlığını Taşıyan Son Dönem Eserleri

Ülkemizde özellikle son dönemde Tefsir Usûlü isimli yaklaşık on kadar eser telifinin yapıldığı görülmektedir. Bu konudaki eserlerden bazıları şunlardır:

¹ Muhammed Safâ, *Ulûmu’l-Kur’ân min Hilâli Mukaddimâti’t-Tefâsîr*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1425/2004, I, 52-53; Ömer Çelik, *Kur’an ve Tefsir Araştırmaları-III*, İSAV, İstanbul 2002, s.52.

² Bursalı Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, I, 229.

• Cevdet Bey (v. 1925), *Tefsir usûl ve Tarihi*, Ahmed Kamil Matbaası, İstanbul 1927. Bu eser, Mustafa Özel tarafından yeniden hazırlanmıştır (*Tefsir Usûlü ve Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2006).

• İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1971, 1976; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1983, 1993.

• M. Zeki Duman, *Uygulamalı Tefsir Usûlü ve Tefsir Tarihi (Başlangıcından Tedvin Dönemine Kadar)*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1992.

• Yakup Çiçek, *Tefsir Usûlü*, Sofya Yüksek İslâm Enstitüsü, Sofya 1995.

• Halis Albayrak, *Tefsir Usûlü: Yöntem-Ana Konular-İlkeler-Teklifler*, Şule Yayınları, İstanbul 1998.

• Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, İFAV, İstanbul 1998.

• İbrahim Çelik, *Tefsir Tarihi ve Usûlü*, Bursa 2000.

Ülkemiz dışında telif edilen eserlerden bazıları da şunlardır:

• Mennâu'l-Kattân, *el-Vecîz fî Usûli't-Tefsir*, Câmîiatu'l-İmâm Muhammed b. Suûd, Riyad, 1400/1980.

• Halid Abdurrahman Akk, *Usûlü't-Tefsir ve Kavâiduh*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1986.

• Muhammed b. Lütî es-Sabbâğ, *Buhûsun fî Usûli't-Tefsir*, el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut, 1408/1988. Eser, Türkçeye çevrilmiştir (*Tefsir Usûlü Araştırmaları*, (Çev. Ömer Dumlu) Anadolu, İzmir 1999).

• Fehd er-Rumî, *Usûlü't-Tefsir ve Menâhicuh*, Mektebetu't-Tevbe, Riyad 1992.

C- Tefsir Usûlü Kavramını Merkeze Alan Çalışmalar

Türkiye'de özellikle Tefsir Usûlü kavramını merkeze alan veya Tefsir Usûlü genel başlığı altında yapılan çeşitli çalışmalar söz konusudur. Bunlara geçmeden önce yukarıda saydığımız eserlerden bazılarının içerikleri hakkında kısaca bilgi vereceğiz. Bu, ülkemizde bugün Tefsir Usûlü adını taşıyan eserlerde hangi konulara yer verildiğini göstermesi açısından bize önemli işaretler sunacaktır. Sözgelimi İsmail Cerrahoğlu'nun eseri, Giriş'ten sonra üç ana bölüme ayrılmıştır: Kur'an Tarihi, Kur'ânî İlimler (Tefsir ile Alakası Olan İlimler), Tefsir Tarihi. Yani Tefsir Usûlü genel başlığı altında bu üç ana başlık kapsamındaki konular ele alınmıştır.³

Zeki Duman'ın *Uygulamalı Tefsir Usûlü ve Tefsir Tarihi* adlı eserinde; birinci bölümde tefsirle ilgili özel terimler", ikinci bölümde Asr-ı Saadette tefsi-

³ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, X.Baskı, Ankara 1993.

rin kaynakları ve tefsir şekilleri konu edilmiştir. Üçüncü bölümde sahabenin tefsiri, dördüncü bölümde tâbiûn ve tefsiri, beşinci bölümde, tefsirin tedvini ve tefsir çeşitleri, altıncı ve son bölümde Kur'an'ın tefsirinde ihtilaf sebepleri konuları ele alınmıştır.⁴

• Muhsin Demirci'nin *Tefsir Usûlü ve Tarihi* adlı eseri de üç ana bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde Kur'an Tarihi, ikinci bölümde Tefsir Usûlü, üçüncü bölümde Tefsir Tarihi ele alınmıştır.⁵

Türkiye'deki Tefsir Usûlüne üst başlık olarak yer verilen çalışmalarını ise şöylece sıralayabiliriz:

- Ali Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, M.Ü.İ.F.Y., İstanbul 1991.
- Aynı Müellif, İbnü'l-Cevzi ve Tefsir usûlündeki Yeri: Araştırma-İnceleme, y.y., 1989.
- Lütfullah Cebeci, “Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru (Kur'an'ın Anlaşılmasında Tefsir Usûlünün Yeri ve Önemi)”, Kur'an Sempozyumu, (Ekim 1988 İstanbul; Şubat 1989 Ankara), (s.143-169), İstanbul 1989.
- Alparlan Açıkgenç, “Tefsir Usûlünde Bütünlük Sorunu (Uygulamalı Bir Çalışma Denemesi)”, *İslâmî Araştırmalar*, C.3, Sayı:3, Ankara 1989.
- Halis Albayrak, “Tefsir Usûlünde Bütünlük Sorunu Adlı Makalenin Düşündürdükleri ve Farklı Bir Yaklaşım”, *İslâmî Araştırmalar*, III, (s.203-219), Ankara, 1990.
- Muhammed Tayyip Okıç, *Tefsir Usûlü Ders Notları*, A.Ü.İ.F. Ktp. Ders Notları, Fotokopi Nüsha. Ders notları kitap halinde de basılmıştır (*Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, (Editör: Hayati Yılmaz), Nun Yayıncılık, İstanbul 1995).
- Bedreddin Çetiner, “Usûl-ü Tefsir”, *Şâmil İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, VI, 256-257.
- Adil Öksüz, *Tefsir Usûlü Açısından Hâris el-Muhâsibî'nin Fehmü'l-Kur'an'ı*, Yüksek Lisans Tezi (Danışman: Suat Yıldırım), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 1996.
- Ahmet Nedim Serinsu, “Suudi Arabistan Üniversiteleri ve Kahire Üniversitesi Dâru'l-Ulûm Fakültesi'nde Kur'an-ı Kerîm, Tefsir Usûlü, Tefsir Tarihi ve Tefsir Alanlarında Yapılmış Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri Bibliyografyası”

⁴ M. Zeki Duman, *Uygulamalı Tefsir Usûlü ve Tefsir Tarihi (Başlangıcından Tedvin Dönemine Kadar)*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1992.

⁵ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, İFAV, İstanbul 2001.

İslâmî Araştırmalar Dergisi, Kur'an'ın Anlaşılmasında Yöntem Sorunu Özel Sayısı, 9/1-2-3, (s.245-246), Ankara 1996.

- Mustafa Ünver, *Tefsir Usûlünde Mekki-Medenî İlmi*, Doktora Tezi (Danışman: İshak Yazıcı), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1998.

- Mustafa Özel, “Tefsir Usûlü İle İlgili Bir Eser”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIV, İzmir 2001.

- İbrahim Görener, “Türkçe’de Usûl Kelimesinin Kullanımı Hakkında Bir Değerlendirme: Tefsir Usûlü Örneği”, *Bilig*, 27, (s.179-199), Ankara 2003.

- Aynı Müellif, “Tefsir Usûlü mü Usûlleri mi?”, *İlahiyat Bilimlerinde Yöntem Sorunu Sempozyumu*, EÜİF, Kayseri 2003.

- Aynı Müellif, *Tefsir ve Tefsir Usûlü Üzerine Düşünceler*, Laçın, Kayseri 2004.

- İshak Özgel, “Kur’an Dili ve Retoriği Vesilesiyle Tefsir Usûlü Geleneğimiz”, *tabula&rasa*, 3/9, (s.333-336), Isparta 2003.

- Annaoraz Nurmammedov, *İbn Aşur ve Mukaddimesi Bağlamında Tefsir Usûlündeki Yeri*, Doktora Tezi (Danışman: Abdurrahman Çetin), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2005.

- H. Mustafa Kiriş, *er-Râğıb el-İsfahânî’nin Mukaddimetü’t-Tefsir Adlı Eseri ve Fâtiha Sûresindeki Uygulamasının Tefsir Usûlü Açısından Değerlendirilmesi*, (Danışman: İsmail Çalışkan), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2006.

- Cüneyt Sapanca, *Osmanlılarda Tefsir Usûlü Çalışmaları*, Yüksek Lisans Tezi (Danışman: Mevlüt Güngör) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.

- Ali Bulut, *Erken Dönem Tefsir Mukaddimelerinin Tefsir Usûlü Açısından Değerlendirilmesi* (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yapılan bu doktora tezi halen devam etmektedir).

II- Ulûmu’l-Kur’an Literatürü

A- Ulûmu’l-Kur’an İsimli Klasik Kaynaklar

Tefsir geleneğinde Hicri ilk yüzyıllardan itibaren Ulûmu’l-Kur’an kavramı çeşitli eser adı olarak kullanılmaktadır. Bununla ilgili dikkat çeken nokta, bu kavramın tefsir isimlerinden ıstılah anlamına kadar geniş bir alanda kullanılmasıdır.

a- Ulûmu'l-Kur'an İsimli Tefsirler

Sayıları binleri bulabilecek tefsirler içerisinde, Ulûmu'l-Kur'an ismiyle müsemma tefsirlerden bazıları şunlardır:

- Udfuvî (v. 388/998), *el-İstiğna fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Tefsir hakkında bir çalışma da yapılmıştır (Süleyman Mollaibrahimoğlu, *Muhammed b. Ali el-Udfuvî ve Tefsir Metodu*, İstanbul 1995).

- İbn Tarâr el-Muâfi b. Zekeriya (v. 390/1000), *el-Beyânu'l-Mûciz an Ulûmi'l-Kur'âni'l-Azîz*.⁶

- Ahmed b. Ammâr el-Mehdevî (v. 440/1048), *et-Tafsîlu'l-Câmi' li Ulûmi't-Tenzîl*: Bu, oldukça hacimli bir tefsirdir.⁷

- Ebu Davud Süleyman b. Necâh (v. 496/1103), *el-Beyânu'l-Câmi' li Ulûmi'l-Kur'ân*: Endülüs kurrâ ve tefsir âlimi Süleyman b. Necâh'ın söz konusu tefsirinin 103 cilt olduğu ifade edilmektedir.

- Ebu Ali Tabresî (v. 548/1153), *Mecmau'l-Beyân li Ulûmi'l-Kur'ân*: İma-miyye mezhebi müfessirlerinden Tabresî'nin eseri, sekiz cilttir (Dâru'l-Fikr, Beyrut 1994/1414).

- Ahmed b. Ebî Bekr el-Kazvîni (v. 625/1228), *el-Câmiu'l-Harîz li Ulûmi Kitâbillâhi'l-Azîz*.⁸

- İbn Cüzeyy el-Kelbî (v. 741/1341), *Kitâbu't-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*: Endülüs müfessir İbn Cüzeyy el-Kelbî'nin tefsirinin baskısı yapılmıştır (thk. Muhammed Abdulmunim el-Yunusi-İbrahim Utve Avad, Dâru'l-Kutubi'l-Hadisîyye, Kahire 1973).

- İbn Adil (v. 880/1475 sonrası), *el-Lubâb fî Ulûmi'l-Kitâb*: Hanbeli alim Ömer b. Ali b. Adil'in bu tefsiri yirmi cilttir (thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavviz, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998/1419).

- M. Emin b. Abdillâh Alevî Hererî, *Tefsîru Hadâiki'r-Ravh ve'r-Reyhân fî Ravâye Ulûmi'l-Kur'ân*: Tefsir, otuz iki cilttir (Dâru Tavki'n-Necat, Beyrut 2001/1421).

b- Ulûmu'l-Kur'an İsimli Eserler

Gelenekte tefsirlerin yanı sıra Ulûmu'l-Kur'an isimli çok sayıda eser telif edilmiştir. Bu kapsamda öne çıkan eserlerden bazıları şunlardır:

⁶ Adil Nuveyhîz, *Mu'cemu'l-Mufessirîn*, Muessesetu Nuveyhîz es-Sekâfiyye, yy., 1049/1988, s.680.

⁷ Nuveyhîz, *Mu'cem*, s.52.

⁸ Nuveyhîz, *Mu'cem*, s.31.

- Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî (v. 597/1201), *Fünûnu'l-Efnân fî Uyûni Ulûmi'l-Kur'ân*, Thk. H.Ziyauddin Itr, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1987/1408.
- Aynı Müellif, *Acâibu Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Saïd Abdülfettah Aşur, ez-Zehra li'l-İlami'l-Arabi, Kahire 1986.
- Ebu Şâme el-Makdisî (v. 665/1267), *Kitâbu'l-Murşidi'l-Vecîz ilâ Ulûmi Te-teallaku bi'l-Kitâbi'l-Azîz*, (Thk. Tayyar Altıkulaç), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1986.
- Bedreddin ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm), el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 1391/1972.
- Celâleddin es-Suyutî (v. 911/1506), *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Mâ-rife, y.y., 1899. Eser Türkçeye *Kur'an İlimleri Ansiklopedisi* şeklinde çevrilmiştir (Çevirenler: Sakıp Yıldız-H. Avni Çelik, İstanbul 1992).
- Muhammed b. Akîle (v. 1150/1737), *ez-Ziyâde ve'l-İhsân fî Ulûmi'l-Kur'ân*: Eser 10 cilt halinde basılmıştır (Câmiatü's-Şarka, Şarka, 2006/1427). Eser hakkında çalışma da yapılmıştır (Abdülhamit Birışık, *Muhammed b. Akîle ve ez-Ziyâde vel-İhsân fî Ulûmi'l-Kur'ân*'ı, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Ali Özek, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990).

B- Ulûmu'l-Kur'an Başlığını Taşıyan Son Dönem Eserleri

Son dönemde ise, İslâm dünyasında Ulûmu'l-Kur'an isimli çok sayıda eserin telif edildiği dikkat çekmektedir. Bunlar içinde ülkemizde yaygın olarak kullanılanlar olduğu gibi isimleri kaynaklarda ya da fihristlerde geçenler de bulunmaktadır. Bu kapsamdaki eserleri şöylece sıralayabiliriz:

- M. Abdulazîm ez-Zerkânî, *Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, Kahire 1362/1943.
- Ahmed Adil Kemal, *Ulûmu'l-Kur'ân*, Mısır 1951.
- Ali Asgar Halebi, *Aşınayı ba Ulûm-i Kur'ani ya Mukaddemat-ı Lazım Bera-yı Fehm-i Kur'an-ı Mecid*, İntişarat-ı Esatir, Tahran 1369.
- Subhi Salih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dimeşk, 1962/1381. Eser Türkçeye *Kur'an İlimleri* ismiyle tercüme edilmiştir (Trc. M. Said Şimşek, Hibaş Yayınları, Konya t.y.).
- İzzet Hüseyin, *Ulûmu'l-Kur'ân*, Dimeşk 1962.
- Muhammed b. Abdilkerim el-Cezâirî, *Mukaddime fî Ulûmi'l-Kur'an ve Ulûmi't-Tefsîr*, Cem'iyyetü'd-Da'veti'l-İslâmiyye el-Alemiyye, Trablus 1370.
- Abdulkahhâr Davud el-Anî, *Dirâsât fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Bağdat 1972.

- Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1973/1393.
- Abdülfettâh el-Kâdî, *Min Ulûmi'l-Kur'ân*, Kahire 1976/1396.
- Mazharüddin Ahmed Bilgrami, *Uyûnü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Meclis-i Neşriyat-ı İslâm, Karaçi 1978.
- Abdullah Mahmûd Şehate, *Ulûmu'l-Kur'an ve't-Tefsir*, Dâru'l-İ'tisam, Kahire, 1980. Aynı müellife ait *Ulûmu't-Tefsir* adlı eser de mevcuttur (*Ulûmu't-Tefsir*, Dâru'ş-Şurûk, Kahire 2001/1421).
- M. Şerif, *fî Ulûmi'l-Kur'an Dirâsât ve Muhâdarât*, Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut 1981/1401.
- M. Kifâfi, *fî Ulûmi'l-Kur'an Dirâsât ve Muhadarât*, Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut 1981/1401.
- Abdülmün'im Nemr, *Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerim*, Dâru'l-Kitâbi'l-Mısri-Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, Beyrut-Kahire 1983/1403.
- Abdulgafur Mahmud Cafer, *Buhûsun fî Ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Kahire 1983/1403.
- Emir Abdülazîz, *Dirâsât fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1983.
- M. Abdurrahman, *el-Mücmel fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Mısır 1983/1403.
- Ahmed M. Ali Davud, *Ulûmu'l-Kur'an ve'l-Hadis*, Dâru'l-Beşir, Amman 1984.
- Nureddin Itr, *Muhadarât fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dîmeşk 1984/1404.
- M. Ahmed Yusuf Kâsım-Meni' Abdülhalim Mahmûd, *Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerim*, Dâru't-Tıbaa el-Muhammediyye, Kahire 1985/1405.
- *Ulûmu'l-Kur'an [Shashmani Uloom-ul- Quran]*, İdâre-i Ulûmu'l-Kur'ân, Aligarh/Hindistan 1985.
- M. Ali es-Sâbûnî, *et-Tibyân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1985/1405.
- Muhammed b. Lütü Sabbağ, *Lemehât fî Ulûmi'l-Kur'ân*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut 1990.
- M. Bekr İsmail, *Dirâsât fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Menâr, Kahire 1990.
- Nasr Hâmid Ebu Zeyd, *Mefhûmü'n-Nâs: Dirâse fî Ulûmi'l-Kur'ân*, el-He'y'etü'l-Mısriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, Kahire 1990. Eser, Türkçeye çevrilmiştir (*İlahi Hitabın Tabiatı: Metin Anlayışımız ve Kur'an İlimleri Üzerine*, Çeviren: M. Emin Maşalı, Kitâbiyât, Ankara 2001).
- Adnan Zarzur, *Ulûmu'l-Kur'an Medhal ilâ Tefsiri'l-Kur'an ve Beyânu İ'cazih*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut 1991.

- M. Taki Osmani, *Ulûmu'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ulûm, Karaçi 1992.
- Fehd er-Rumi, *Dirâsât fî Ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Mektebetü't-Tevbe, Riyad 1992.
- Muhyiddin Abdurrahman Ramazan, *el-Cüman fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Beşir, Amman 1996/1416.
- Abdülmeccid Mahmûd Matlûb, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an ve'l-Hadîs*, Müessesetü'l-Muhtâr, Kahire 2004/1425.
- Adnan Zarzur, *Ulûmu'l-Kur'an ve İcâzuhu ve Târihu Tevsîkihi*, Dâru'l-Âlam, Amman 2005/1426.
- Şemsülhak Afgani, *Ulûmu'l-Kur'ân*, el-Mektebetü'l-Eşrefiyye, Lahor t.y.
- Mahmud Zalt, *el-Kusbî, et-Tibyân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ensâr, Kahire ty.
- M. Malik Kandehevî, *Menâzilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Nâşirân-ı Kur'an Limited, Lahor t.y.

Ülkemizdeki bazı çalışmalarda bu kapsamdaki eserlerin, Tefsir Usûlünün başlıca kaynakları arasında zikredildiği görülmektedir.⁹

C- Ulûmu'l-Kur'an Kavramını Merkeze Alan Çalışmalar

Ülkemizde Ulûmu'l-Kur'an kavramını merkeze alan ve üst başlık olarak bu kavrama yer verilen çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bunları şöylece sıralayabiliriz:

- Abdurrahman Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1982.
- Suat Yıldırım, *Kur'an-ı Kerîm ve Kur'an İlimlerine Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1983.
- Erdoğan Pazarbaşı, *“Taşköprülüzâde'nin Miftâhu's-Seâde Adlı Eserinde Kur'an İlimleri”*, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, Kayseri 1989.
- Durak Pasmaz, *Zeyd b. Sâbit ve Kur'an İlimlerindeki Yeri*, Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi, İstanbul 1986.
- Osman Keskioglu, *Nüzulünden İtibaren Kur'ân-ı Kerîm Bilgileri: Ulûm-ı Kur'an*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1987.
- M. Kemal Atik, *“Endülüs ve Kur'an İlimlerindeki Yeri”*, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2, Kayseri 1988.

⁹ Mesela Ali Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, M.Ü.İ.F.Y., İstanbul 1991, s.52-53.

- Veli Kayhan, *Kur'an İlimlerinin Doğuşu ve Gelişmesi*, Doktora Tezi (Danışman: Ali Özek), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1991.
- Salih Akdemir, “*Kur'an İlimlerine Dair Bazı Mülâhazalar*”, Din Öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri, DİB, 1991.
- M. Halil Çiçek, *Ebu'l-Beka el-Keferî'nin Külliyyat'ında Tefsir ve Kur'an İlimleri*, Doktora Tezi (Danışman: M. Sait Şimşek), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1992.
- Aynı Müellif, *20. Asırda Kur'an İlimleri Çalışmaları*, Timaş Yayınları, İstanbul 1996.
- Süleyman Mollaibrahimoğlu, *Kur'an İlimleri Sahasında Neşredilen Eserler ve Yapılan Tezler (1923-1992)*, Süleymaniye Vakfı, İstanbul 1993.
- Mehmet Soysaldı, *Nüzûlünden Günümüze Kur'an İlimleri ve Tarihi*, Elazığ 1996.
- Celalettin Divlekçi, *Dilbilim ve Kur'an İlimleri Açısından el-Firuzabadi'nin Besâir'i*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2000.
- *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları III (Kur'an ve Kur'an İlimleri) Tartışmalı İlmî Toplantı*, İstanbul, 14-15 Ekim 2000.
- İhsan Kahveci, *Fahreddin er-Râzî'nin “Mefâtihu'l-Gayb” Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân*, Doktora Tezi (Danışman: M. Aydın), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2001.
- Cüneyt Eren, *Kur'an İlimleri ve Tefsir İstilahları*, EKEV, Erzurum 2001.
- Erdoğan Baş, “*Kur'an İlimlerinin Doğuşu ve Tarihi Gelişimi (I-IV. Asır)*”, *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-III*, İSAV, İstanbul 2002.
- Ömer Çelik, “*Hicrî V-XI. Asırlarda Kur'an İlimleri*”, *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-III*, İSAV, İstanbul 2002.
- Ali Eroğlu, *Kur'an Tarihi ve Kur'an İlimleri Üzerine*, Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınevi, Erzurum 2002.
- Bilal Deliser, *ez-Zerkeşî ve Kur'an İlimlerindeki Yeri*, Doktora Tezi (Danışman: A.Nedim Serinsu), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.
- Hüseyin Yıldırım, *Süleyman b. Abdülkavî et-Tûfî'nin “el-İksîr fî İlmî't-Tefsîr”*, *İsimli Eserinin Kur'an İlimleri Açısından Değerlendirilmesi*, Doktora Tezi (Danışman: M. Zeki Duman), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2005.

• Mehmet Çalışkan, *Tefsir Bilgileri (Kur'an Tarihi-Kur'an İlimleri-Tefsir Tarihi)*, Nobel Kitabevi Yay., Adana 2005.

Ulûmu'l-Kur'an kavramının üst başlık olarak kullanıldığı ülkemiz dışındaki eserlerden bazılarını şöylece sıralayabiliriz:

• *Mukaddimetân fi Ulûmi'l-Kur'ân: ve Hümâ Mukaddimetu Kitâbü'l-Mebâni ve Mukaddimetu İbn Atiyye*. Neşrin orijinal adı *Two Muqaddimas to the Qur'anic Sciences* şeklindedir (yay. Arthur Jeffery, Mektebetü'l-Hanci, Kahire 1954).

• Fuat Sezgin, *Tarihü't-Türâsi'l-Arabi: Ulûmu'l-Kur'an ve'l-Hadis*, (Arapçaya çeviren: Mahmûd Fevzi Hicazi), Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, Riyad 1983. 1. cildin 1. kısmı.

• Abdülbedî' Sakr, *et-Tecvid ve Ulûmu'l-Kur'ân*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut 1992/1412.

• *Ulûmu'l-Kur'an İnde'l-Müfessirin*, Mektebetü'l-İlami'l-İslâmî, Kum, 1416.

• Abdulhamid Ferahi, *Resâilü'l-İmâm el-Ferahi fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâiretü'l-Hamidiyye, Azamgarh 1991/1411.

• Ali Musevî Darabî, *Nusûs fi Ulûmi'l-Kur'ân: Nüzul*, Bünyad-ı Pijuhîşha-yı İslâmî Astane-i Kuds-i Razavi, Meşhed 1422.

• İbrâhim Muhammed Ceremî, *Mu'cemu Ulûmi'l-Kur'ân: Ulûmu'l-Kur'ân, et-Tefsir, et-Tecvid, el-Kıraat*, Dâru'l-Kalem, Dimaşk 2001.

• Ganim Kadduri Hamed, *Ebhâs fi Ulûmi'l-Kur'an: el-Kirâatü'l-Kur'âniyye - el-Mushaf ve Resmuhû-l'câzü'l-Kur'an ve Vücühuhû*, Dâru Ammâr, Amman 2006/1426.

Ulûmu'l-Kur'an tabiri; kütüphane kataloglarının, el yazmaları gibi eserler için hazırlanan fihristlerin başlıklarında da geçmektedir:

• Fehmi Ethem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar Kataloğu: 1-4679: Kur'an, Kur'an İlimleri, Tefsirler, Hadis ve Fıkıh*, Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul 1962-1964.

• Salâh Muhammed Haymi, *Fihrisu Mahtûtati Dâri'l-Kütübi'z-Zahiriyye: Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerim: Tefsir*, Matbuatu Mecma'i'l-Lugati'l-Arabiyye, Dimaşk 1983.

• *el-Fihrisü's-Şâmil li't-Türâsi'l-Arabi: Ulûmu'l-Kur'ân*, Mecmaü'l-Melik li-Buhûsi'l-Hadâratü'l-İslâmiyye (Müessesetü Âli'l-Beyt), Amman 1989.

• Seyyid Hüseyin Arif Nakvî, *Fihrist-i Asar-ı Çap-ı Şia der Şibh-i Karra: Tefsir ve Ulûm-u Kur'ani Hadis ve Akaid*, Iran Pakistan Institute of Persian Studies, İslâmabad 1991.

• *Fihrisü'l-Mahtûtatî'l-Arabîyyeti'l-Mahfûza fî Mektebeti'l-Esedi'l-Vataniyye: Ulûmu'l-Kur'an*, Menşûrâtü Mektebeti'l-Esed, Dimaşk 1997.

• F. Ata Salim, *Fihrisü't-Tefsîr ve Ulûmu'l-Kur'an*, Merkezü'l-Bahsi'l-İlmi, y.y. t.y.

Bu arada her iki kavramın da kullanıldığı eser isimleri de görülmektedir:

• Süleyman b. Salih Karavî, *el-Beyân fî Ulûmi'l-Kur'an maa Medhal fî Usûli't-Tefsîr ve Mesâdiruh*, Mektebetu'z-Zılâl, Ahsa 1994.

• Muhammed Ali Hasan, *el-Menâr fî Ulûmi'l-Kur'an maa Medhali fî Usûli't-Tefsîr ve Mesâdir*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2000.

III- Kavramsal Tartışma ve Değerlendirmelerin Yapıldığı Bazı Çalışmalar

Tefsir Usûlü ve Ulûmu'l-Kur'an kavramlarıyla ilgili olarak, gerek yukarıda saydığımız eserler içerisinde gerekse başka eserlerde; bu kavramların tarihsel gelişimi, konusu, amacı, muhtevası gibi konularda bilgiler verilmekte, tartışmalar yer almaktadır. Bunlar sadece Tefsir Usûlü¹⁰ veya sadece Ulûmu'l-Kur'an¹¹ kavramıyla ilgili olabildiği gibi her iki kavramı da içerebilmektedir. Bu çerçevede zikredilebilecek çalışmalardan bazılarını şöylece sıralayabiliriz:

¹⁰ Mesela Tefsir Usûlüne ilişkin açıklamalar bağlamında M. Sofuoğlu, Tefsir Usûlü ifadesinin tefsirin dayandığı esaslar anlamına geldiğine dair izahlarda bulunmaktadır (Mehmed Sofuoğlu, *Tefsîre Giriş*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981, s.195-196). Zeki Duman, ise Tefsir Usûlünün, Kur'an'ı anlamak için takip edilmesi gereken yol ve yöntemleri öğrettiğini belirtmektedir (Duman, *Uygulamalı Tefsir Usûlü ve Tefsir Tarihi*, s.VII). Tahsin Görgün de Tefsir Usûlünün, tefsirin hangi zemin ve esaslar üzerinde gerçekleştiği/ gerçekleşmesi gerektiği üzerindeki (Fıkıh Usûlünün ıstılahı ile "Allah-kitâb-sünnet-icmâ ve kıyas" şeklindeki) "kavilleri" ihtiva ettiğini izah etmektedir (Tahsin Görgün, "Klasik Anlama Yöntemlerinin (Fıkıh ve Tefsir Usûlü) İmkân ve Sınırları" *İlâhî Sözü'n Gücü* içinde, Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2003, s.193, 201. Ayrıca bkz. Bedreddin Çetiner, "Usûl-ü Tefsîr", *Şâmil İslâm Ansiklopedisi*, VI, 256-257; Fazlurrahman, *İslam ve Çağdaşlık*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002, s.54-55 (Krş. *Ana Konularıyla Kur'an*, (Çev. Alparslan Açıkgenç), Fecr Yayınları, Ankara 1993, s.14-15); Fehd er-Rûmî, *Buhûsun fî Usûli't-Tefsîr ve Menâhicuh*, Mektebetu't-Tevbe, 1419, byy., s.11-13; Hâlid A.Akk, *Usûlu't-Tefsîr ve Kavâiduh*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1986, s.30-31; Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1414/1993, s.16; Muhammed b. Lütfi es-Sabbağ, *Tefsir Usûlü Araştırmaları*, (Çev. Ömer Dumlu) Anadolu, İzmir 1999, s.7-14.

¹¹ Ulûmu'l-Kur'an tabirinin ıstılah anlamının ne olduğu, ıstılah anlamında en başta kim tarafından kullanıldığı, geleneksel kullanımda hangi anlamları içerdiği gibi konuların tespitine yönelik çok sayıda çalışma ve tartışmalar görülmektedir. Konu hakkında bkz. Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm), el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 1391/1972, I, 16-21; Subhîs-Sâlih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut, 1968, s.119-126; Ahmed Halil, *Neş'etu't-Tefsîr*, İskenderiye 1373/1954, s.45; Zerkanî, *Mennâhilu'l-İrfân*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I. Baskı, Beyrut 1409/1988, I, 28-41; Adnan Zarzûr, *Ulûmu'l-Kur'an*, el-Mektebetu'l-İslâmiyye, Beyrut 1412/1991, s.123-126; Akk, *Usûlu't-Tefsîr ve Kavâiduh*, s.39-40; M. Safâ, *Ulûmu'l-Kur'an*, I, 25-254.

• Ali Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*: Eserin Giriş kısmında Tefsir Usûlü kaynakları hakkında malumat verilmiş, kaynaklar üç başlık altında incelenmiştir: 1-Kur'an İlimleri (Ulûmu'l-Kur'ân), 2-Konusu ve Faydaları, 3-Tefsir ve Tefsir Usûlü. Son başlık altında Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü istilahları hakkında açıklamalar yapılmıştır. Eser, dört ana bölüme ayrılmıştır: Birinci bölüm, Tefsir Usûlü Kaynakları, ikinci bölüm, Kur'an Tarihi, üçüncü bölüm Konulu Tefsir Usûlü Çalışmaları (Kur'ânî İlimler), dördüncü bölüm Tefsir Tarihi başlıklarını taşımaktadır.¹²

• A.Nedim Serinsu, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzul'ün Rolü*: Çalışmanın birinci bölümünde; Ulûmu'l-Kur'ân'dan sadece bir mefhum olarak söz edilmiş ve en geniş anlamıyla ele alınıp incelenen Kur'an İlimleri tamlamasına değinilmemiştir. Buna göre çalışmada Kur'an ilimlerinin doğuşu, gelişmesi, Kur'an İlimleri kavramı ve Tefsir İlimleri kavramı ele alınmış; bu çerçevede Ulûmu'l-Kur'an denildiğinde bundan kastın ne olduğu, tarih boyunca bu kavramdan ne anlaşıldığı gibi meseleler üzerinde durulmuştur. Mesela tedvin döneminin başından itibaren "Ulûmu't-Tefsîr" ve "Ulûmu'l-Kur'ân" kavramlarının aynı mânada kullanıldığı, aralarındaki farkın Zerkeşi'nin bütün konuları kapsayacak şekilde Kur'an İlimlerini tek bir eserde toplaması ile birlikte ortaya çıktığı gibi tespitler yapılmıştır.¹³

• M. Halil Çiçek, *20. Asırda Kur'an İlimleri Çalışmaları*: Bu çalışmaya göre de Tefsir Usûlü ile Kur'an İlimleri arasında fark vardır; Tefsir Usûlü özel, diğeri ise genel bir anlama şâmilidir. Tefsirle ilgili kural, kâide ve izahları içinde bulunduran Tefsir Usûlü; tefsirin çeşitleri, şartları ve kuralları, sakıncaları, delaletin çeşitleri ve terceme gibi tefsirle yakın ilişkisi olan konuları içermektedir.¹⁴

• Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*: Eserde, Tefsir Usûlü üst başlığı altında önce tefsir, usûl, te'vil, tercüme, meâl kavramları tahlil edilmiş; ardından da Ulûmu'l-Kur'ân'ın tanımı, konusu, gayesi, sayısı, doğuşu ve tedvininden sonra Kur'an'ın anlaşılmasına yardımcı olan bazı Kur'an ilimleri anlatılmıştır.¹⁵

• Erdoğan Baş, *Kur'an İlimlerinin Doğuşu ve Tarihi Gelişimi (I-IV. Asır)*: Hicri ilk dört asırda Kur'an ilimlerinin doğuşu ve gelişiminin ele alındığı bu tebliğ-

¹² Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, s.1vd.

¹³ A.Nedim Serinsu, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzul'ün Rolü*, Şule Yayınları, İstanbul 1994, s.57. Aynı konu hakkında inceleme için bkz. Bilal Deliser, *ez-Zerkeşi ve Kur'an İlimlerindeki Yeri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (Danışman: A.Nedim Serinsu), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004, s.21-42.

¹⁴ M. Halil Çiçek, *20. Asırda Kur'an İlimleri Çalışmaları*, Timaş Yayınları, İstanbul 1996, s.28.

¹⁵ Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, s.83-206.

de; Kur'an İlimlerinin tarifi, muhtevası, doğuşu gibi hususlara değinilerek Hz. Peygamber ve sahabe döneminden hicri dördüncü asra kadar geçen dönemdeki Kur'an İlimlerinin genel bir tarihçesi çizilmiştir. Tebliğde Ulûmu'l-Kur'an ile yakın ilgisinin bulunduğu belirtilerek Usûlü't-Tefsîr terkiibine de değinilmiştir. Usûlü't-Tefsîr adlı eserlerin Kur'an'ın tefsirine yönelik konuları içerdiği ve metodoloji üzerinde durduğu, bu yönüyle Ulûmu'l-Kur'âna göre daha özel ve sınırlı bir alanı ihtiva ettiği; Ulûmu'l-Kur'ânın ise, Usûlü't-Tefsiri içinde barındıran bir genişliğe sahip olduğu ifade edilmiştir.¹⁶

- Murat Sülün, Kur'an İlimlerinin Doğuşu ve Tarihi Gelişimi adlı tebliğe "Müzakere": Az önce tanıtılan tebliğin, söz konusu kavramların tahlil edilmesine vesile olduğunun dile getirildiği müzakerede; tebliğdeki Ulûmu'l-Kur'an ve Tefsir Usûlü ile ilgili tanımlarda bu kavramların ne ölçüde kesişip ayrıldığı gibi bazı noktalarda bir sıkıntının yaşandığı belirtilmektedir. Ancak konu genelleştirilerek günümüzde bu konuda bir karmaşanın da yaşandığı dile getirilmekte; mesela Tefsir Usûlü namıyla yazılan eserlerde, genelde Kur'an ilimleri ve Tefsir tarihinin ele alındığı; hâlbuki Usûl-i Fıkıhtan yararlanılarak Kur'an'ı açıklamaya yönelik kâide ve metotları içeren bir Tefsir metodolojisinin işlenmesi gerektiği ifade edilmiştir.¹⁷

- Ömer Çelik, "Hicrî V-XI. Asırlarda Kur'an İlimleri": Tebliğin Giriş kısmında her iki kavram ile ilgili tarihsel bilgiler verilmekte; Ulûmu'l-Kur'ân, Ulûmu't-Tefsîr ve Tefsir Usûlü kavramlarının hangi mânalarda kullanıldığı, ülkemizde Kur'an İlimleri sahasında yürütülen çalışmaların genellikle Tefsir Usûlü kavramıyla takdim edildiği, Tefsir Usûlünün özel, Kur'an İlimlerinin ise genel olduğu ifade edilmektedir. Bu kapsamda Tefsir Usûlü kavramının, anlam ve kapsamına uygun bir şekilde işlenip ortaya konmadığı, bilakis Kur'an İlimleri sahasında yapılan çalışmaların takdiminde bir isim olduğu belirtilmektedir.¹⁸ Diğer taraftan Murat Sülün-Ömer Çelik'in birlikte hazırladıkları *Türkiye Kur'an Makaleleri Bibliyografyası* adlı bibliyografik eserdeki konu tasnifinde, "Tefsir Usûlü ve Kur'an İlimlerine Dair Makaleler" şeklinde her iki kavramın birlikte zikredildiği görülmektedir.¹⁹

- İshak Özgel, "Kur'an Dili ve Retoriği Vesilesiyle Tefsir Usûlü Geleneğimiz": Bu makalede, öncelikle tefsir ilmi içinde ele alınan geçmişteki çalışmaları; genel hatlarıyla Kur'an Tarihi, Tefsir Usûlü, Tefsir Tarihi ve doğrudan Kur'an'ı

¹⁶ Erdoğan Baş, "Kur'an İlimlerinin Doğuşu ve Tarihi Gelişimi (I-IV. Asır)", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-III*, İSAV, İstanbul 2002, s.21-24.

¹⁷ Murat Sülün, "Müzakere", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-III*, s.45.

¹⁸ Çelik, "Hicrî V-XI. Asırlarda Kur'ân İlimleri", s.48-53.

¹⁹ Murat Sülün-Ömer Çelik, *Türkiye Kur'an Makaleleri Bibliyografyası*, İFAV, İstanbul 1999, s.19-46.

yorumlamayı amaçlayan Tefsir faaliyeti olmak üzere dört ana grupta mütalaa etmenin mümkün olacağı ifade edilmektedir. Daha sonra Türkiye'de son dönemde telif edilen eserlerin muhteva ve konuları üzerinde özellikle Latin harfleriyle yazılan Kur'an merkezli ilk eserlerin etkili olduğu gözlemine yer verilmekte; buradan ilk çalışmaların genellikle Tefsir Tarihi çalışması olduğu, ardından da, benzer metoda sahip aynı konuları içeren Tefsir Usûlü araştırmalarının yapıldığı görüşleri dile getirilmektedir. Makalede, bugüne kadar yazılmış Türkçe Tefsir Usûlü eserlerinde fazlaca yer verilmeyen konular bağlamında, mevcut çalışmalardan farklı bir muhtevaya sahip olduğu ifade edilen bir kitap (Mustafa Öztürk, *Kur'an Dili ve Retoriği*) hakkında değerlendirmeler yapılmaktadır. Geçmişte Tefsir Usûlü çalışmalarında nispeten ihmal edilen konulara değindiği ifade edilen bu kitabın bu alanda önemli bir boşluğu doldurduğu değerlendirilmesi yapılmaktadır. Kitapta ele alınan konuların, oluşturulacak olan yeni usûl geleneğinde daha fazla yer alması temenni edilmektedir.²⁰

• Abdülhamit Birışık, “*Kur'an İlimleri Terimlerinin Kaynağı ve Oluşumu*”: Kaynakları ve oluşumu açısından Kur'an ilimlerinin incelendiği bu tebliğde, “Kur'an İlimleri ve Terminolojisine Dair Kapsamlı Kitaplar” başlığı altında Ulûmu'l-Kur'an ter kibine yer verilerek buna bir tanım getirilmektedir. Daha sonra son yıllarda İslâm Dünyasında ve özellikle Türkiye'de bazı çalışmalar için kullanılan Usûlû't-Tefsîr teriminin genellikle Kur'an İlimleri yerinde kullanılsa da birebir karşılamadığı gibi, karışıklığa da neden olduğu meselesine değinilmektedir. Buna sebep olarak da Usûlû't-Tefsîr ter kibinde Kur'an'ı tefsir edebilmenin esasları çağrışımının öne çıktığı, dolayısıyla daha çok tefsir yönteminin akla geldiği ifade edilmektedir.²¹

• Lütfullah Cebeci, “*Kur'an İlimleri Terimlerinin Kaynağı ve Oluşumu*” Başlıklı Bildirinin Müzakeresi: Bu müzakerede, az önce geçen görüşlerin, üzerinde durulması gereken görüşler olduğu belirtilerek bazı değerlendirmeler yapılmaktadır. Sözelimi, Zerkeşî'nin *el-Burhân*'ı, adının da açıkça ifade ettiği gibi, Kur'an İlimleri ile ilgili bir eserdir. Bununla birlikte, eser bir usûl kitabıdır ve içinde hem Fıkıh Usûlü hem Tefsir Usûlü vardır. Eserde bir ayırım yapılmaksızın Kur'an'ı anlamaya yardımcı olacak her şeyden bahsedilmiştir.²²

²⁰ İshak Özgel, “Kur'an Dili ve Retoriği Vesilesiyle Tefsir Usûlü Geleneğimiz”, *tabula&rasa*, 3/9, Isparta 2003, s.333-336.

²¹ Abdülhamit Birışık, “Kur'an İlimleri Terimlerinin Kaynağı ve Oluşumu”, *I. İslâmî İlimlerde Terminoloji Sorunu Sempozyumu (Ankara, 15-16 Haziran 2006)*, İslâmî Araştırmalar Yayınları, Ankara 2006, s.64.

²² Lütfullah Cebeci, “Kur'an İlimleri Terimlerinin Kaynağı ve Oluşumu” Başlıklı Bildirinin Müzakeresi”, s.75-76.

• Mustafa Öztürk, “*Tefsirde Usûl (süzlük) Sorunu*”: Kur’an’ın nasıl anlaşılması gerektiğine ilişkin bir usûlün (metodoloji) mevcudiyetinin söz etmenin reel ve aktüel değerinin tartışıldığı bu makalede; tartışma, klasik Ulûmu’l-Kur’an kitaplarındaki malumata ilişkin tahliller çerçevesinde gerçekleşmektedir. Çalışmada her iki kavramla ilgili olarak çeşitli tartışmalar göze çarpmaktadır. Mesela Ulûmu’l-Kur’an kitaplarının kimlerince müstakil bir Tefsir Usûlü olarak telakki edildiği, İbn Teymiyye’nin *Mukaddimetu’t-Tefsir*’inin usûl olma iddiasını taşıdığı, Ulûmu’l-Kur’an’ın mahiyeti, Tefsirde usûl denilince akla ilk gelen istilâhın Ulûmu’l-Kur’an olduğu, Ulûmu’l-Kur’ândan bağımsız bir Tefsir Usûlünün imkânından söz edilip edilemeyeceği, böyle bir ayrımın yapılabileceği gibi hususlar tartışılmaktadır. Yine öne çıkan hususlardan birisi, tefsirde müstakil bir usûl ihdas etmeye yönelik başarısız olarak nitelenen girişimlerin (Mesela Adnan Zazur, Halid A. Akk, Nureddin İtr gibi müelliflerin eserlerinde olduğu gibi) Ulûmu’l-Kur’an literatüründeki hiçbir eserin usûl vasfını haiz olmadığından kaynaklandığı söylemidir. Bu kapsamda, makalede, söz konusu savı ispat sadedinde Zerkeşi’nin *el-Burhân*’ı ile Suyutî’nin *el-İtkân*’ı hakkında bazı mülahazalarda bulunulmuştur. Sonuçta lafız-mana ilişkisi üzerine kurulu olan Ulûmu’l-Kur’an literatürünün, metin-tarih ilişkisi üzerine kurulu bir anlama usûlü üzerine kurulu olmadığından, Kur’an’ın bu şekilde okunup anlaşılmasına katkı sağlayacak türden hiçbir veri içermediği ifade edilmiştir. Yine genellikle Tefsir Usûlü anlamında kullanılan Ulûmu’l-Kur’an tabirinin anlama ve yorumlamaya ilgili bir yöntem bilgisine değil Kur’an’la doğrudan veya dolaylı olarak ilgisi kurulan çok geniş bir malumat alanına delalet ettiği belirtilmektedir.²³

• Salahattin Polat, “*Soruşturma*”, (*İslâmî İlimler Sorunu*): Ulûmu’l-Kur’an kitaplarında müfessir için gerekli ilimler bağlamında hemen hemen bütün İslâmî disiplinlerin sayılmasına rağmen, tefsir ilminde sistematik bir Kur’an’ı anlama usûlünün ortaya konulmadığı, çok sayıda tefsirin yazılmasının da bunu değiştirmedeği belirtilmektedir. Buna göre sistematik bir Kur’an yorum usûlüdür, denilecek bir Tefsir Usûlü kitabı hemen hiç yok gibidir.²⁴

• İbrahim Görener, “*Türkçe’de Usûl Kelimesinin Kullanımı Hakkında Bir Değerlendirme: Tefsir Usûlü Örneği*”: Konuyla ilgili başka çalışmalarını da bu-

²³ Mustafa Öztürk, “Tefsirde Usûl (süzlük) Sorunu”, *İslâmiyât*, VI, Sayı: 4, Ankara 2003. s.69-84.

²⁴ Salahattin Polat, “Soruşturma”, (*İslami İlimler Sorunu*), *İslamiyât*, Cilt: VI, Sayı:4, 2003, s.190.

lunan Görener'in bu makalesinde; usûl kelimesinin hangi anlama geldiği ve Tefsir Usûlünün kapsamına hangi konuların girdiği algılama - anlama - anlatma şablonu altında tasnif edilerek irdelenmektedir. Fakat bundan önce giriş mahiyetinde konuyla ilgili bilgiler verilmektedir. Buna göre Türkçede usûl kelimesinin genelde “yöntem” anlamında kullanıldığı, kavramın aslının ise “asıllar, kökler” anlamına geldiği ve usûlün metot anlamında kullanılmasının bazı karışıklıklara neden olduğu ifade edilmektedir. Yine Tefsir Usûlü başlıklı eserlerde Kur'an Tarihi, Kur'an İlimleri, Tefsir Usûlü ve Tefsir Tarihi gibi temel konuların ele alındığı, oysa bu tür çalışmaların başında zikredilen Tefsir Usûlü gibi kavramların okuyucuda (eserde anlatılanların hepsinin tefsir metoduyla ilgili olduğu gibi) yanlış anlayışlara sebep olduğu belirtilmektedir. Bu noktada Kur'an Tarihi, Tefsir Tarihi ve Kur'an İlimleriyle usûl arasında nasıl bir ilişkinin olduğu konusunun tamamen okuyucunun insafına bırakıldığına dikkat çekilmektedir. Yine Tefsir Usûlüne dair eserlerde ilgili konular arasında sadece usûle dair bilgilerin kitabın başlığı ile uyumlu olduğu, diğer konuların kelimenin Türkçedeki kullanımı itibariyle usûl ile doğrudan ilişkinin bulunmadığı da dile getirilmektedir.²⁵

• *Tefsir İlminde Usûl Meselesi (İslâmî İlimlerde Metodoloji (Usûl) Mes'alesi 1* içinde): Tefsirde usûl meselesinin tartışıldığı ve konuyla ilgili tebliğlerin sunulduğu bu ihtisas toplantısının *Müzakereler* kısmında, konuya dair çeşitli görüşler belirtilmiştir. Bu bağlamda mesela Bedreddin Çetiner, Tefsir Usûlünün statik kalmamasının, dinamik, değişken ve gelişmelere açık olmasının zorunluluğuna dikkat çekerek “Dolayısıyla Ulûmu'l-Kur'an yeniden ele alınmalıdır” görüşüne yürekten katıldığını ve Ulûmu'l-Kur'an'ı yeniden ele alıp tedvin etmek gerektiğini ifade etmektedir. Burada Çetiner, Tefsir Usûlü derken büyük ölçüde Ulûmu'l-Kur'an'ı kastettiğini de belirtmektedir.²⁶ Aynı şekilde Celal Kırcı, tefsir ilminin genel yöntemlerinin ortaya konulup tespit edilmesinin zuretine vurgu yaparak; tefsir ilminin yönteminin ne olduğu, var olup olmadığı, Fıkhın Usûlünün olduğu Tefsirin olmadığı, Ulûmu'l-Kur'anın var olduğu Usûl-ü Tefsirin olmadığı gibi, bu konuda sorulan soruları dile getirmektedir.²⁷ Aynı toplantının *Tartışmalar* kısmında Mehmet Paçacı, usûl kavramı üzerinde durarak, usûlün delillerden hüküm üretme ve hüküm istinbat etme yönte-

²⁵ İbrahim Görener, “Türkçe’de Usûl Kelimesinin Kullanımı Hakkında Bir Değerlendirme: Tefsir Usûlü Örneği”, *Bilig*, 27, Ankara 2003, s.180.

²⁶ “Müzakereler”, *İslâmî İlimlerde Metodoloji (Usûl) Mes'alesi 1*, Ensar Neşriyat, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi, İstanbul 2005, s.616-617.

²⁷ “Müzakereler”, *İslâmî İlimlerde Metodoloji (Usûl) Mes'alesi 1*, s.617.

mi olduğunu, bu bağlamda Ulûmu'l-Kur'ân'ın var olduğunu ifade etmekte; Tefsirin usûlünün ise ne kadar var olduğunu, tam bir usûl olup olmadığı- nın tartışmalı olduğunu belirtmektedir. Yine Tefsir Usûlü denilen kitaplarda Usûl-i Fıkhın en genel anlamda içine aldığı konuların (nâsîh-mensûh, mecâz, mücmel, müfesser, müevvel gibi) yer aldığını; Tefsir Usûlü diye bir şey varsa Fıkh Usûlünden alındığını söylemekte; ama diğer tarafta Ulûmu'l-Kur'an diye bir alanın da var olduğuna dikkat çekmektedir.²⁸

• Muammer Erbaş *“İlahiyat Fakültelerinde Kur'an ve Tefsir Öğretimi Sorunları”*: Kur'an ve Tefsir Etkinlikleri Koordinasyon Toplantısı'nda tartışılmak üzere Muammer Erbaş tarafından bir anket çalışması yapılmıştır. *“İlahiyat Fakültelerinde Kur'an ve Tefsir Öğretimi Sorunları”*, adlı bu anket çalışmasının III. Grup soruları Tefsir Usûlü başlığını taşımaktadır. İçerikte ise, Tefsir Usûlü eserlerinde sadece Kur'an ilimlerine yer verilmesi, Tefsir Usûlü kaynaklarının Kur'an'ı anlamada yetersiz kalıp kalmadıkları, Tefsir Usûlünün hangi konuları kapsadığı, son olarak da yeni bir Tefsir Usûlü eserinde nasıl bir yöntem ve içeriğin olması gerektiği konusunda tespit ve tekliflere yer verilmekte ve bu konuda değerlendirmeler yapılmaktadır. Bu kapsamda yeni bir Tefsir Usûlü eserinde gereksiz ve önemsiz konulara fazla yer verilmemesi, tefsir-te'vil, usûl, yöntem ve metot gibi kavramların öğretilmesi, ilk tefsir hareketlerine öncelik verilmesi, günümüz tefsir çalışmalarının tanıtılması, derinlik ve metodolojik olması, anlama ve yorumlama üzerinde durulması gibi meseleler gündeme getirilmektedir. Yine *“Tefsir, Tefsir Usûlü, Ulûmu'l-Kur'an konularında bir anlayış birliğinin oluşturulması”* şeklinde bir düşünce de belirtilmektedir.²⁹

Sonuç

Buraya kadar verdiğimiz eser listelerinde de görüldüğü üzere, gerek ülkemizde gerek ülkemiz dışında hem Tefsir Usûlü hem de Ulûmu'l-Kur'an ismiyle çok sayıda eser telif edilmiştir. Bunun yanı sıra her iki kavramı da merkeze alan birtakım çalışmalar yapılmıştır.

Türkiye'de tefsir alanında herhangi bir konu çalışılırken her iki başlıktan birisi kullanılabilir. Bazı çalışmalarda konu Tefsir Usûlü başlığı altında ele alınmakta, bazı çalışmalarda da Ulûmu'l-Kur'an genel başlığı kullanılmaktadır. Burada çalışmalardaki başlıkların hangi esaslara göre seçildiği önem

²⁸ “Tartışmalar”, *İslâmî İlimlerde Metodoloji (Usûl) Mes'alesi 1*, s.651-652.

²⁹ Muammer Erbaş, *“İlahiyat Fakültelerinde Kur'ân ve Tefsir Öğretimi Sorunları”*, *Kur'ân ve Tefsir Etkinlikleri Koordinasyon Toplantısı*, İzmir 2007, s.136-143.

kazanmaktadır. Çünkü bu durumun ortaya konulması, başlıkta kullanılan o kavramın içeriğinin de bilinmesini sağlayacaktır.

Bir diğer husus, her iki kavram dâhilindeki eserlerin muhtevalarının da birbirine benzerlik arz edebilmesidir. Bunu biraz açarsak, Tefsir Usûlü başlığını taşıyan bir eserin içeriği ile Ulûmu'l-Kur'an başlığını taşıyan bir eserin içeriği birbirine benzeyebilmektedir. Yani her ikisinde de mesela Mekkî-Medenî, Nâsih-Mensûh, yedi harf, tefsir tarihi, tabakâtü'l-müfessirîn gibi hususlar işlenebilmektedir. Bu sebeplerden olsa gerek Tefsir Usûlü ve Ulûmu'l-Kur'an ismini taşıyan eserler aynı kapsamda değerlendirilebilmiş; "Ulûmu'l-Kur'ân" başlığını taşıyan eserler "Tefsir Usûlü" kapsamına dâhil edilebilmiştir. Ayrıca burada Ulûmu'l-Kur'an ismiyle tefsirlerin yazıldığı da belirtilmelidir. Dolayısıyla eser teliflerinde veya çalışmalardaki dikkati çeken hususlardan birisi, kavramların, bazen birbiriyle iç içe bazen de birbirinden farklı içeriğe sahip olmalarıdır.

Özellikle son dönemde konuyla ilgili birtakım kavramsal tartışmaların da yaşandığı görülmektedir. Ülkemizdeki tartışmalarda, Tefsir Usûlü ve Ulûmu'l-Kur'an ile ilgili farklı tanımlamalar ve yaklaşımlar söz konusu olabilmektedir. Her iki kavram ile ilgili karşılaştırmalarda ise, ağırlıklı olarak, metodolojik anlamı içinde barındıran Tefsir Usûlünün özel; Ulûmu'l-Kur'ânın ise genel bir tabir olduğu düşüncesi ortaya konulmaktadır. Bu, bir yaklaşım tarzıdır. Fakat öte yandan bugün Türkiye'deki Tefsir Usûlü başlıklı eserlerin içerikleri göz önüne alındığında, bu kavramın da özel değil genel bir kavram olarak kullanıldığı neticesi de çıkmaktadır. İşte bu durum bizce tartışmaların seyrini de özetler niteliktedir.

Tartışmaların bir yönü, tefsirde usûlün var olup olmadığı noktasında gerçekleşmektedir. Bu kapsamda, tefsirde usûlden söz edilip edilemeyeceği, Tefsir Usûlü ve Ulûmu'l-Kur'an tabirlerinin usûlü içerip içermediği, ilgili eserlerin usûl vasfını haiz olup olmadıkları tartışılmaktadır.

Tartışmanın bir diğer yönü ise, tefsirde var olarak kabul edilen usûl hakkında, söz konusu usûlün günümüz ihtiyaçlarına cevap verip veremediği noktasındadır. Tartışmaların özellikle bu konu etrafında yoğunlaştığı görülmektedir. Bu bağlamda Tefsir Usûlü ve Ulûmu'l-Kur'an kavramlarının anlamlarına ve kapsamlarına uygun olarak yeniden ele alınması, bu kavramlar hakkındaki düşüncelerin netleştirilmesi gibi teklifler sunulmaktadır. Yine Tefsir Usûlüne ilişkin yeni çalışmaların yapılmasına da vurgu yapılmaktadır.

O halde burada yapılacak işlerden birisi, öncelikle her iki kavramın anlamlarının ve kapsamlarının ne olduğuna dair incelemelere ağırlık verilmesidir.

Belki neticede her iki kavramın da birbirine benzer muhtevayı içerdiği veya birbirinden farklı olduğu görülebilecektir. Ancak sonuç ne olursa olsun konuyla ilgili bütün bu tartışmaların, Tefsir Usûlü hakkındaki günümüz araştırmalarının geliştirilmesine katkı sağlayacağı da gözden kaçırılmaması gereken bir gerçektir.